

A KRITIKUS DILEMMÁI

Lapis József: Elég. Közelítések a kortárs irodalomkritikához

Nyugtalanító kötet az *Elég*.

A recensens problémái ott kezdődnek, amikor szempontrendszerét kívánja összeállítani Lapis József kritikakötetének értékeléséhez. A saját kritikus hitvallás felől közelítsen, esetleg egy szakmai konszenzus – van-e ilyen? – felől, amikor a Lapis-féle kritikaideált veszi szemügyre? Netán egy politikusabb irodalomtudományos, a kritikus személyességet és kockázatvállalást igénylő beállítódás felől hozzon lényeges, kimozdító kérdéseket, mint Kiss Ernő Csongor tette az előző kritika-összeállítás, a *Líra 2.0* esetében?¹ Lapis József egy-egy alkotásról tett megállapításaival vitatkozzon? A Bedecs László kritikakötetéről írt kritikája módszertanát kövesse? A kötet írásaiban körvonalazódó kritikus vállalásokat és mércéket kérje számon? Utóbbi tűnik a legkevésbé érdekes, mert önmagába záruló megközelítésnek – egyébként meg talán túl széttartó a kötet egy ilyen jellegű boncolgatáshoz. Ráadásul hosszabb periódust felölelő válogatásról (*A kritika anatómiája* című, a 2007-es kis-kritikavita-hoz kapcsolódó tanulmányt leszámítva 2015–2022 közötti szövegekről) van szó, mely időszak alatt változhat, alakulhat a kritikus attitűdje, szemlélete is, s az előszó szerint a szerző nem aktualizált a kötet szerkesztés során, ragaszkodva az írások dokumentumértékéhez (15.).

Kiindulhatunk a kötetnek a kritikus pályán való elhelyezéséből, az *Előszó – Kaland, játék és kockázat* által is jelzett lezáró, összegző jellegből, innen nézve pedig a könyv első harmadában található metakritikai összefoglalások a mesterségbeli tudás átörökítésének cselekedetei. Újabb kérdés itt persze, hogy mennyire van szükség normatív szabályokra a kritikáírásban, mennyire megszorítók, mennyire felszabadítók, mennyire eligazítók az „intelmek”. Fülöp Barnabás mutat rá kritikájában, hogy első látásra az *Elég* vállalt pedagógiai funkciója azt implikálja, a metakritikai esszék és a módszertani példatárnak tekinthető kritikagyűjtemény együttese a Lapis-féle szövegimmanens kritika önkanonizációja. Ám egy másik, de nem gyökeresen eltérő kritikus habitust szólaltat meg az az interjú, melyben Lapis Józseffel és Mohácsi Balázssal Vásári Melinda beszélget. Ennek a könyvbe való beemelése értelmezhető akár olyan gesztusként is, mint ami aláaknázza a Lapis szövegeiből kitetsző pedagógiai programszerűséget, a konszenzusos normarendszer meglétét. Így a Lapis-féle „szakmai minimumok ethosza adottság-

¹ Kiss Ernő Csongor: Értelmezés és élmény. Jegyzetek és futamok Lapis József *Líra 2.0. Közelítések a kortárs magyar költészetéhez* című kötete kapcsán. SZIFONline, https://www.szifonline.hu/kritika-essze/2166-rtelmez_s_s_lm_ny

ból vágygá változik”.² Vagy jószándékú, pályakezdőket segítő iránymutatássá, tehetnének hozzá a Lapis által kifejtett szándékra reflektálva: „De a recenziók újramegjelentetésével a céloom mégis az volt, hogy egyfelől a kortárs lírakritika praxisához adjak lehetséges gyakorlati példákat, lehetőségeket” (14.).

Nagy Hilda például láthatóan hasznos tanácsokként olvassa ezeket, így figyelme az *Elégről* készült kritikájában másfele fordulhat, újabb érdekes, járható utat kínálva: a kritikákat szöveggént – tehát stílusosan, retorikailag megalkotott textusként – tekintő megközelítést. Nagy a Lapis-kritikák szellemeskedő vagy ironizáló záratait, illetve a többször előforduló „kettős játékot” kifogásolja.³ Lapis Józseftől megtanulható egy-két elegáns fogás arról, hogyan lehet jelezni a bizonytalanságot úgy, hogy közben nem hitelteleníti magát a kritikus, de valóban vannak zavaró momentumai is a kötetnek – amelyek talán fel sem tűnnének külön-külön találkozáskor a kritikákkal –, amikor bókba burkolt kifogással vagy kifogásba burkolt bókbal találkozunk. Ez igazából akkor nagyobb gond, amikor a teljes kritikára kihat ez a kettős játék, én például nem igazán értem, mit állít végeredményben Lapis Kállay Eszter *Kéz a levegőben* című kötetéről, miután az indító mondat („Valami ilyesmi lehet az ideális kortárs versbeszéd” – 223.) a szöveg során többször a visszajára fordítódik, ironikusan felfüggesztődik. Gyakran pedig szükségtelen óvatoskodásba ütközünk (például Tóth Krisztina *Világadapteréről*: „a kérdés csak az, hogy a kötetbéli szkeleció során nem volna-e hasznosabb több olyan írást kirostálni, melyek esetében megkockáztatható, hogy a kreatívírás-hatás markánsabb, mint az autonóm művészség” – 192.), a felvetett kényelmetlen kérdésekre pedig nem mindig következik válaszkíséret. Nyilván ez a kifejtetlen határmegjelölés is rendjén van, mégis hagy némi hiányérzetet, az olvasó kíváncsi volna kollégája burkolatlan véleményére. Ott van például a súlyos kérdés *A (populáris) gyerekirodalom és a társadalmi ideológiák* című esszé végén, amely igazából az olvasóra bízta a mérlegelést: „Azonban ha belegondolunk, hogy egy felelőtlenül elkövetett ideológiai alapú olvasat milyen bélyegeket tud kiosztani és ott marasztalni, a kritikus érzékenyítés jegyében érdemes megfontolni azt is, hogy valamely társadalmi csoporttal szembeni igazságosság kivívásának igénye – ebben a munkakörben – megengedheti-e a művel és szerzőjével szembeni igazságtalanság elkövetését?” (78.)

De szembetűnőbb így egyben Lapis József számos kritikus érvénye is, talán leginkább a kritikus nyelv invencióiban gyönyörködünk, a találó, hatásos leíró kifejezésekben, amelyek egy-egy lírai sajátosság, szövegműködés, eljárás, akár olvasói benyomás („kötetérzet”, „jelentésrezgések”) lényegre törő megragadásai, s amelyek közül néhány („újagresszivitás”) terminusként is hasznosulhat. A kötet szerkezet – ha nem is mindig nyilvánvaló vagy túlzottan kötött, hogy a fejezeteken belül milyen elv alapján követik egymást az egyes írások – szintén képes úgy utóéletet biztosítani adott időben-térben született kritikáknak, hogy azok a saját jelenükön túl is releváns, magukat mégsem végérvényesként tételző olvasatokként érvényesüljenek, ám nem homogenizálja például téma szerint az elemzett köteteket. Több előfeltevésből is kibillent ugyanakkor a kompozíció, s van ebben játék (gyengéd provokáció?) is: a már említett Lapis–Mohácsi-interjú egy másik kritikus szempontrendszerrel emel be, *Az elég jó kritikus* pedig egyenesen szabályszerűségekre is buzdít: „A kritika jól körülírható keretei, valamint, igen, hasznos szabályai pedig arra is jók, hogy a rátermett szerző kezében időnként meghajoljanak, ő maga pedig át- és átszökkenjen rajtuk” (32–33.).

Az *Elég* szándékait szem előtt tartva és tisztelve, mégis kikívánczik belőlem: meglehet, kicsit sok az egyensúlyozás és reflektálás egyetlen könyvben, el tud fárasztani az elejétől végéig való olvasása (természetesen nem ez az egyetlen lehetséges olvasási stratégia, nem

² Fülöp Barnabás: Kaptafa és rámáscsizma. *Prae.hu*, 2023.01.11., <https://www.prae.hu/article/13244-kaptafa-es-ramascizma/>

³ Nagy Hilda: Egy kritikus intelmei. *Kulter.hu*, 2023.01.17., <https://www.kulter.hu/2023/01/lapis-jozsef-eleg-kritika/>

követeli ezt meg), és ilyen mennyiségben-gyakorisággal sulykolva kontraproduktívnak tűnt folyamatosan a kritika funkcióján, módszertanán rágódni – nem tagadva, hogy erre igenis szükség van bizonyos időközönként –, ahelyett, hogy energiáinkat arra fordítanánk, amivel vélhetőleg kritikusokként foglalkozni szeretünk: a művekről és az általuk kiváltott élményről való beszélgetésre, annak minden, műalkotáson kívüli, társadalmi-politikai meghatározottságával együtt, amely beszélgetésnek egyik fordulója lehet a kritika. Mindazonáltal nem kétséges, hogy az *Elég* a szakmáról való reflexió egyik kiemelten fontos és hiánypótló katalizátora, ebben az értelemben is nyugtalanító tehát.

A kötetkompozíció azonban oldja valamelyest ezt a feszültséget, hiszen az önreflexió mégiscsak a műértelmezések számára készíti elő a terepet. Az *Elég* három fejezetre tagolódik, mindegyik fejezet önmagában koherens tömb, miközben egymásra is épülnek, illetve nagy ívben az elmélettől a gyakorlat, az irodalomértés/olvasás tágabb szakmai kérdéseitől a szoros olvasás felé terelnek. Az első fejezet *Az elég jó kritikus – Töprengések, vitahelyzetek* címmel a Lapis József-féle ideális kritika körülményeit és követelményeit járja körül; a második, a *Csodák ritmusai – Változatok kritikára* a tulajdonképpeni kritikagyűjtemény, amely alapján a lírakötet-olvasó Lapis portréját vázolhatjuk fel, hiszen itt a recenzált kötetek értékelésén, értelmezésén, egyfajta kanonizálásán túl az is jól látszik, mi az ideális/jó vers a szerző számára; a harmadik, *Boldog és szomorú – Kortárs irodalmi esszék és tanulmányok* című rész tudományos-filológiai vértetéssel együtt, érzésem szerint a műélvezet kivételése, a lírai alkotásokban való elmélyülés lehetőségének maximális megélése és látthatóvá tétele.

Az első fejezet metaperspektívájú írásaiban a kritikairás sokféle problémája terítékre kerül, nehéz is lenne mindazt összefoglalni itt, amire Lapis felhívja a figyelmünket. Csúppán a szerző néhány érdekesebb, váratlanabb vagy érzésem szerint az irodalmi közvélemény számára sem annyira evidens elvárásából/javaslatából/megállapításából szemezgetnék. Például az egyik számomra legszimpatikusabb kritériuma a „reflektált és becsületos szubjektivitás” (35.), amelynek esetében fontos az érvelés minősége. Ennél magasabb szintnek tűnhet az a kikötés, miszerint részt kell venni a műről kialakult diskurzusban, a kritikát át kell hatnia a szövegörömnök, az ízlést pedig pallérozni kell (37.). Másról az ízlés kapcsán viszont Lapis azt állítja, hogy „nem az a hasznos kritikus, akinek nagyon különleges, hanem az, akinek nagyon közönséges ízlése van, mert csak ő képes megítélni a művet a közönség ízlése szerint” (109.). Véleményem szerint az is hasznos kritikus, aki ebből a mainstream ízlésből ki tud billenteni, s szerintem Lapis is elnagyolta ezt az utóbbi állítását, hiszen az *Elég* egészéből azt szűrhetjük le, hogy a kritikus egyik fő feladata a saját olvasásélményének a közvetítése, nem pedig a hozzáigazítása bárki máséhoz. Továbbá arra következtethetünk az esszékből, hogy bár a kritika a gondolatkísérletek terepe (89.), több szempontból is nagy a kritikus felelőssége (62.), és a provokáció csak nagyon tudatosan végiggondolt helyzetekben lehet a célja (42.). Meglepett a gyerekirodalomkritika tárgyalásának fajsúlyos jelenléte a könyvnek ebben a részében, de az derül ki, hogy mivel „a gyerekirodalom *nyelve* az, ami a mi területünk mint irodalomkritikusoké” (49.), nyelv és ideológia bonyolult viszonyának értelmezéséhez kínálhat kiutakat.⁴

„...az én kritikai eszményem a munkás, megbízható, pontos, jól olvashatóan író kritikus modellje, aki jobbára tartózkodik a fedezet nélküli nagyotmondástól. A nyelvhasználatban a közérthetőség az adott keretek között mindig az egyik lényeges szempontom volt” (109.) – ad összefoglalást Lapis egy helyütt, és a második fejezet tanúsága szerint megfelel ennek az eszménynek a saját kritikusi gyakorlata. Sőt, hozzátehetnénk a körültekintő, odafigyelő, kellőképp szigorú, higgadt, tájékozott, művelt jelzőket is. Amikor lírakötetet vesz górcső alá, Lapis egyszerre közelít rá az elemzett korpuszra, vállalásaira,

⁴ Lásd erről még Fülöp Barnabás idézett kritikáját.

igyekszik annak belső szempontjaiból kiindulva értékelni, és reflektál a recepciójára, elhelyezi a szerzői életművön, akár kiadói sorozaton belül, párhuzamokat von a költészeti hagyománnyal. Különösen érdeklik a debütőkötetek („szeretem azokat az első köteteket, amelyek kísérletezőek, vakmerőek, öntörvényűek és teljesen bizarrak” – 232.), ezek kritizálásakor szinte mindig eltűnődik a folytatás, a poétikai-esztétikai továbbépítkezés opcióin, mintegy a költői pálya történéseként is szemlélve a könyvet, irányvonalat képezve ezáltal egy majdani irodalomtörténeti vizsgálódás számára is. Lapis nagyon találóan megragadja egy-egy költszet jellegzetességeit, preferált poétikai eljárásait, miközben vérbeli hermeneutaként szereti kibontani a sűrített képeket, feltérképezni a jelentések egymásba játszását, és igazán élvezetes végigkövetni, hogy ezt miként teszi (még akkor is, amikor belefeledkezik a kitérőkbe, és némileg szétesik ettől a kritika szövege). Arra nem tudtam rájönni ebben a fejezetben, hogy van-e tematikus érdeklődése: elsődlegesen a szövegek működése az, amit előszeretettel vizsgál az itt összegyűjtött kritikákban, természetesen a tartalommal szoros összefonódásban („nem válnak szét a befogadásban érzéki és értelmi síkok – a jó költészetben így van ez: a forma-tartalom szembeállítás nem elméleti alapon veszíti érvényét, hanem az olvasás gyakorlatában válik használhatatlanná, felfoghatatlanná” – 173.). Azt kutatja, miként képes egy kötet/vers nyelvi történéssé tenni és közvetíteni az adott tapasztalatot, mik ennek az esztétikai, az egzisztenciális, és a szociális tétjei, és ez a közvetítés a szöveg mely szintjén – stílus, modalitás, gondolatiság, képek, grammatika, ritmika, retorika stb. – történik. Nem véletlen tehát, hogy nagyon gyakran azokért a művekért lelkesedik, amelyek nagyfokú poeticitásról és mesterségbeli tudásról tanúskodnak, és kerülnek a hatásvadászatot, hiszen szerinte „a mesterségbeli tudás és műveltség, a retorikai alázatosság és tudatosság képes hatásos és erős műveket nagyobb bűvészműtávként nélkül létrehozni” (169.). Mivel Lapis az eszményeit és mércéit folyamatosan, többé-kevésbé expliciten transzparenssé teszi, ezzel egyúttal impliciten az olvasatok pluralitását is jelzi, ekképpen negatív bírálati is rendkívül korrektnek tűnnek. Hadd emeljek ki azonban ebből a fejezetből is egy számomra meghökkentő perspektívát, amelyet kissé nehezen illesztetek bele az *Elég*-képletbe. Bármennyire is elkötelezett a szerző a magyar líra irányában, azért az mégis furcsa kissé, hogy a Frank O’Hara-féle *Töprengések veszélyzetben* kötetet azzal fogadja, hogy egy fordítás kiadásakor szempontnak kellett volna lennie annak is, „hogy általa jobban megértsük a magyar költészet alakulását” (248.). Az önmagunkba zárulás veszélyét látom abban, ha a világlírát főként tükörként szeretnénk használni, még akkor is, ha szakmai szempontból érteni vélem Lapis érveit.

A harmadik fejezet nagyobb ívű elemzései a rövidebb kritikákhoz képest nem mutatják más oldalát a szerzőnek, inkább egy-egy versre vagy kérdéskörre (például *Kolozsvár-reprezentációk a kortárs magyar lírában*) összpontosítanak, mintsem egy kötetre. Persze, a fejezet első írása máris kivétel, ugyanis a Térey-memoárral indít, ezt követik az egy-egy Térey-verset vizsgáló tanulmányok, melyekben közös pontnak tűnik a „debreceniség” mintázatainak feltérképezése, így a város- és térhoétikákat téve meg e rész egyik hangsúlyos témájává. (Egyébként elég vegyes érdeklődésű esszék és tanulmányok találhatók itt.) Lapis elkepesztően felfokozott és inspiratív, filológusi figyelemmel veti magát az értelmezés folyamatába. Habár a Kemény István által írt fülszövegekből kiinduló esszéiben leszögezi, hogy „[a] titok ugyanis a *költészetben* nem valami olyasmi, amit meg kell fejtenünk ahhoz, hogy megértésélményhez, avagy esztétikai tapasztalathoz jussunk – a líra érzéki potenciálja épp ahhoz képes hozzájuttatni minket, hogy a titok közelében maradjunk, érezzük annak delejét, jelenlétét” (339.), kissé mégis úgy érezheti az olvasó, hogy Lapis József hivatásos költészeti titokfejtő.

Az előszó szerint van egy másik vállalása is az *Elég*nek. Ezt valamelyest elnyomja a metakritikai vonulat (de hát a könyv alcíme az, hogy „Közelítések a kortárs irodalomkritikához”), az általam ismert eddigi recepció is kevésbé tért ki rá, és jómagam sem vállalko-

zom ezúttal az alaposabb megvizsgálására. Ez a másodlagos cél a kortárs líra a *Líra 2.0* című kötettel elkezdett feltérképezésének folytatása. Ebből a nézőpontból nem egy pályaszakasz lezárása az *Elég*, hanem következő lépések ígérete is. Ugyanakkor az előszó is jelzi, hogy e körkép szükségszerűen hiányos, s már a tartalomjegyzéket és a névmutatót böngészve is levonhatjuk a következtetést, hogy e paletta korántsem tekinthető teljesnek. Lehet a kritikus bármennyire nyitott és tájékozott, sok tényező játszik közre abban, hogy éppen kiktől ír – főleg, ha rendszerint felkérésre teszi, bár abban van döntési lehetősége, hogy mit vállal el –, s éppen mely kritikáit válogatja be egy összegző kötetbe. Látható, hogy Lapis a hosszabb ideje aktív költőkhöz is ugyanolyan komolysággal közelít, mint a pályakezdőkhöz, a recenzált kötetek viszont – két-három kivétellel – főként a nagyobb magyarországi kiadóknál jelentek meg (túlnyomórészt a Magvetőnél). (Azt is érdekes volna megfigyelni, mely kritikusokra hivatkozik a leggyakrabban érveléskor, hiszen ezáltal a kritikapéldatár mellett arra nézve is kiindulópontot kapunk, hogy Lapis József szerint kiknek az észrevételeivel érdemes párbeszédbe lépni. A jegyzetek és a névmutató alapján a leggyakrabban visszatérők között találjuk Balajthy Ágneszt, Bárány Tibort, Bedecs Lászlót, Harmath Artemisz, Herczeg Ákost, Kulcsár Szabó Ernőt, Kulcsár-Szabó Zoltánt, Menyhért Annát, Mohácsi Balázst, Sebestyén Attilát, Szirák Pétert, Vári Györgyöt. Nyilván nem tekinthető teljesnek a lista, és messzemenő következtetéseket sem érdemes levonni belőle, valamelyest azonban mégis jelzésértékű.) A leltáron túl annak is fontos lenyomata a kötet, hogy a kortárs líra(értés) terén mely kérdések kerülnek előtérbe, például felbukkan hol szembetűnőbben, hol látensebben az esztétikum–ideológia–bírálat viszonya és a színvonal kritériumának ezekkel való összefüggése. A Lapis által a lírai kifejezésmódokban érzékelt kortárs elmozdulások legkonkrétabb megfogalmazását a Vásári–Lapis–Mohácsi interjúban olvashatjuk, ahol a kritikus önbizalmának megingása kimondatlanul, de kiterjeszkedik az *Elég* által proponált kritikus gyakorlat fenntarthatóságára is: „Most mintha egy igénytelenebb és direkter, kevésbé eruditív nyelvhasználat tenné gyorsan hozzáférhetővé a jelentéseket. Primer hangulat- és élethelyzet-felmutató költemények, generációs és társadalmi issue-prózák látszanak erős irodalmi presztízszt szerezni. Be kell látnom, hogy én ehhez már nem jól értek” (95.). És később a diagnózis kiegészítése: „alighanem annyira megnőtt az igény, mi több, a vágy a hétköznapi, »magunkraismerős« történetekre (ez nagyjából a sajátunk érzett generációs tapasztalat), hogy magunkénak és fontosnak érzünk olyan műveket, amelyek esztétikailag kidolgozatlanabbnak, gondatlanabbnak tűnnek (legalábbis számomra)” (96.).

Érezhető, milyen típusú líra az otthonos Lapis József számára (lásd a 2. fejezetről mondotakat), ezért különösen érdekesek volnának azok a kísérletek, amikor mégis elmerészkedik egy önmagát eltérőnek tételező poétika felé, például az erdélyi kortárs költészet értékelésének irányába. Sajnos némileg felemás az eredmény a *címtelen föld. fiatal erdélyi metamodern líráról* írott kritikája esetében, melyben az értelmezést elnagyolja, illetve inkább csak a kötetnek a metamodern fogalmát felvezető teoretikus előszavával foglalkozik, az antológia verseivel már csak érintőlegesen. Holott épp az *Elég*ben találunk kiváló példát arra, hogyan lehet egy antológiát – a *Lehetnék bárki. Kortárs és kortalan versek* címűt Péczely Dóra szerkesztésében – a szerkesztői koncepttől a szövegek egymásra hatásáig nem megúszós bírálat alá vetni.

Végeredményben lehet, hogy mindez kákán csomó, hiszen egy ennyire tudatos, odafigyelő, reflektált, egyensúlyozni igyekvő kritikus életműnek csakis örvendeni lehet, s hálásak lehetünk, amiért Lapis József elénk tárja ennek egy részét úgy, ahogy volt, a maga történéseiben, utólagos kozmetikázás nélkül, elfogadva, hogy a megalapozott vélemény is változhat, vállalva az olvasás és kritikairás kockázatait, helyenkénti következetlenségeit, felcsillantva e kritikaeszmény folytathatóságának a kételyeit is. Nyugtalanító, tehát tanulságos.